

P R E Z E N T Ă R I B I B L I O G R A F I C E

Petre Cichirdan, **Arhim. Veniamin Micle. Un monah la 75 de ani, Arhim. Veniamin Micle**, Editura Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului, 2015, Editura *Intol Press* Râmnicu Vâlcea, 2015, 259 pp.

Lucrarea de față a apărut cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Varsanufie, Arhiepiscopul Râmnicului, la Editura Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului în anul 2015. Privită în ansamblu, cartea constituie un dialog între un laic și părintele Veniamin Micle, la împlinirea frumoasei vârste de 75 de ani. Părintele Arhimandrit Veniamin Micle, distins cărturar al Bisericii noastre străbune, autor a peste 75 de cărți, dar și a sute de studii și articole publicate în diferite reviste de specialitate. Cuvioșia sa, dispune de o impresionantă activitate publicistică, greu de egalat în cultura noastră națională. Calitatea lucrărilor sale, o certifică viața închinată slujirii lui Dumnezeu prin cuvânt și scris, prin cercetarea cu nesaț a trecutului istoric al Bisericii Ortodoxe Române, a monahismului nostru ortodox și românesc, dar mai ales trăirea în Hristos.

Din vremea uceniciei noastre, ne-a rămas în memorie chipul său, luminat de atâta căldură duhovnicească, bine îngrijit, meticolos, cu o puternică imaginație și o aleasă moralitate,

consecvent în hotărârile luate, limpede în gândire, cu o claritate uluitoare asuă pra învățăturilor expuse, ajutându-ne să aflăm răspuns la toate frământările specifice tinereții noastre. Prezența sa, la orele de curs, însemna o adevărată sărbătoare. Înalț și suplu, cu o barbă nu prea mare, părul capului peste umeri, modest, integru, stăpân pe sine, ne ducea cu gândul la un mare Apostol al lui Hristos, coborând din cea mai mare Academie a cunoșterii, grăindu-ne nouă ascultătorilor săi cuvântul adevărului. Pasionat de viața monahală, la vârsta de 15 ani a intrat ca frate în obștea monahală de la Mănăstirea „Sf. Ana” din Rohia, județul Maramureș, condusă pe atunci de protosinghelul Iustinian Chira. Aici tânărul novice cu frică de Dumnezeu și în ascultare mănăstirească, la propunerea starețului a urmat cursurile Seminarului Teologic din Cluj-Napoca (1955-1959).

Înzestrat de Dumnezeu cu o inteligență deosebită, parcurge pe rând, atât în țară cât și afară, cele mai înalte școli de formare teologică. Datorită bunei sale pregătiri, Părintele Arhimandrit Veniamin Micle este vorbitor a mai multor limbi străine iar cercetarea filosofică a constituit una din preocupările sale. La toate instituțiile de pregătire teologică absolvite a obținut nota maximă, clasificându-se la toate examenele pe primul loc.

În cartea de față sunt prezentate etapele formării sale, ca monah, slujitor devotat al Bisericii lui Hristos, dascăl de teologie, duhovnic și propovăduitor al cuvântului lui Dumnezeu. Aproape că nu există domeniu al teologiei unde să nu se priceapă. Răspunsurile sale sunt date pe măsură, cu mare responsabilitate, izvorâte dintr-o adâncă vocație monahală și o bună pregătire teologică.

Activitatea sa culturală-științifică este orientată pe două direcții principale, una teologică și alta istorică, fiind sacerdot prin pregătire și vocație monahală, iar istoric prin pasiune. Domeniul său predilect îl constituie Omiletica și Catehetica, unde în urma unor studii de valoare excepțională, s-a afirmat ca un remarcabil predicator și învățător.

O altă preocupare a Prea Cuvioșiei sale o constituie doctrina ortodoxă, minunile Mântuitorului nostru Iisus Hristos, cinstirea Maicii Domnului și a sfinților, corecta interpretare a Sfintei Scripturi, ierurgiile, locul și importanța lor pentru viața creștină, starea sufletului după moarte. Viețuitor al Mănăstirii Bistrița, ctitorie monahală a boierilor Craiovești, certările Părintelui Veniamin Micle s-au îndreptat și asupra vieții Sfântului Grigore Decapolitul, mare făcător de minuni, reușind să-l facă cât mai cunoscut credincioșilor atât din țară, cât și din străinătate.

Prin valoarea ei monumentală, Mănăstirea Bistrița de-a lungul timpului a îndeplinit un mare rol istoric, cultural, social, misionar, atât în

istoria bisericii noastre, cât și a patriei. Aici au fost descoperite numeroase documente despre ctitorii Mănăstirii, despre Școlile slavonă și slavo-română și elevii acestora, caligrafia și miniaturistica monahală. La Mănăstirea Bistrița a funcționat pentru o vreme una din primele tipografii de pe teritoriul țării noastre.

Cu multă sensibilitate, Părintele Arhimandritul Veniamin Micle a evocat subiecte de larg interes asupra culturii noastre naționale. Singur în chilia sa, luminat de Dumnezeu, a întocmit studii interesante despre activitatea lui Nicolae Olahul. O atenție deosebită a acordat Pravilei de la Govora (1643), Noului Testament de la Bălgrad (1648), rolul avut de acestea în istoria culturii noastre naționale. Unele dintre lucrările sale sunt unicate, precum: „Istoria Bisericească de Samuil Micu”, „Predici și Cuvântări de Eufrosin Poteca”, „Sfântul Antonie de la Iezerul”, „Peștera Sfântului Grigorie de la Bistrița”, „Mănăstirea Bistrița Olteană”, „Minunile Sfântului Grigorie Decapolitul”, „Manuscrisele românești de la Prodromul” și altele. Importante studii de cercetare și documentare a efectuat asupra celor trei cărți ale lui Macarie: „Liturghierul”, „Octoiul” și „Tetraevanghelul”, apărute între anii 1508-1512.

De-a lungul timpului, cercetătorii istoriei tiparului românesc au emis numeroase opinii contradictorii cu privire la originea lui Macarie. Pentru clarificarea acestui subiect Părintele Profesor Veniamin Micle a făcut lumină. Pe baza unor argumente bine susținute științific, demonstrează

originea transilvăneană din Codlea a tipografului Macarie. Desigur dovezile sale au produs multă stimă, considerație și apreciere din partea teologilor, lingviștilor, istoricilor din partea oamenilor de cultură, dar și din partea instituțiilor bisericești și culturale ale statului.

Părintele Arhimandrit Veniamin Micle, pe lângă activitatea culturală s-a remarcat și ca un bun slujitor al Sfântului Altar. Ținea mult la ordinea din biserică și din Sfântul Altar: veșmintele să fie bine păstrate și îngrijite, păstrate la locul lor; pe Sfânta Masă să se găsească numai obiectele absolut necesare exercitării cultului divin și să strălucească de curățenie; cărțile de cult să fie aranjate în bună rânduială. În slujirea liturgică punea mare preț pe intonarea rugăciunilor și cerea ca ele să fie rostite din suflet și cu multă convingere. Din respect pentru limba română și gramatica ei, vocea sa dispunea de o dicție și o muzicalitate aparte. Predicile și catehezele sale, temeinic pregătite, erau liber expuse iar învățăturile dogmatice, moral-religioase, de apărare a dreptei credințe puteau fi înțelese mai ușor de ascultători.

Pe lângă aceste daruri alese pe Părintele Profesor Veniamin Micle, îl cunoaștem și ca pe un bun gospodar, administrator și chivernisitor al bunurilor bisericești. De tânăr s-a făcut remarcat prin prezența sa de spirit, ca un bun organizator, îndemânatic la toate, făcându-se cunoscut superiorilor săi. Dovada o constituie numeroasele însărcinări, care i-au fost încredințate de-a lungul

timpului. Dintre toate acestea am putea aminti de numirea sa în postul de director al Seminarul Teologic din București. Această instituție de învățământ teologic a avut mult de suferit în urma cutremurului din 4 Martie 1977. La 1 septembrie încă nu se ridicase molozul, iar la 15 ale lunii trebuiau începute cursurile. Cuvioșia sa, bun organizator, în cel mai scurt timp a făcut rânduială și a dat posibilitatea ca totul să fie în bună ordine ca să se poată începe cursurile.

Datorită calităților sale pentru o bună perioadă de timp i s-a încredințat conducerea Mănăstiri Bistrița din Arhiepiscopia Râmnicului. Și aici datorită priceperii, inteligenței și hărniciei sale a făcut bună rânduială în organizarea treburilor mănăstirești. Realizările sale în plan administrativ-gospodăresc, pe lângă cele cărturărești și sacerdotale, stau mărturie și pot fi verificate la orice oră de cine este interesat și dorește acest lucru.

Crescut și educat în vatra Mănăstiri Rohia din Județul Maramureș, călăuzit pentru o vreme la Muntele Athos, dar și la alte mănăstiri cu aleasă viață duhovnicească, Părintele Veniamin și-a însușit cele mai alese daruri de slujire și trăire duhovnicească. A pus în practică tot ce a moștenit de la înaintașii săi, faimoasa familie de obârșie maramureșană Micle, cu adânci rădăcini în istoria neamului nostru, ce a dat personalități de vază poporului nostru. La toate acestea s-a adăugat experiența vieții monahale, focul cel mistuitor al rugăciunii - trăirea în Hristos -, care l-au ajutat și încurajat toată viața.

Modestia a fost una din darurile vieții sale, care l-au însoțit toată viața. Sincer, răbdător, încrezător în sine a lucrat pentru Dumnezeu și viața veșnică, nimic așteptând de la cineva ca răsplată. Cu mulțumire toate le-a împlinit ca pentru Dumnezeu, „Părintele Luminilor, de la care vine toată darea cea bună și tot darul cel desăvârșit” pentru mântuirea sufletului.

În cei 75 de ani de viață a trecut prin multe. Viața i-a oferit și bune și rele. Pe cele bune le-a trecut mai ușor, iar pe cele rele, ajutat de focul cel mistuitor al rugăciunii, a știut să le depășească. Caracterul său dârz și hotărât a rămas neclintit în toate deciziile sale. A știut la bună vreme să evite gândurile lingușitorilor, care uneori veneau să-l ispitească. Modest, ferm cu sine, la timp a respins toate vicșugurile și ofertele avansate legate de promovarea sa în diferite grade și onoruri bisericești, pe care le-a refuzat cu multă demnitate. Ca dovadă o constituie și obținerea titlului de „doctor în teologie”, pe care l-a refuzat cu multă seninătate. Pentru obținerea acestui obiectiv avea toate cursurile efectuate, cu toate examenele obținute la cele mai prestigioase instituții de învățământ atât din țară, cât și din afară. În vocația sa de monah a rămas să slujească mai departe lui Dumnezeu și oamenilor, tăcut și în rugăciune.

Lucrarea de față se constituie asemenea unui dialog între doi oameni cu o aleasă cultură teologică și laică. Întrebările dacă uneori par a fi incomode, dar datorită temeiniciei sale pregătiri, Părintele Veniamin Micle știe să le facă față și să

dea răspunsurile cuvenite. De aceea felicităm și pe Domnul Petre Cichirdan, care a dat dovadă de multă istețime și pricepere asupra întrebărilor adresate Părintelui Veniamin Micle.

Acum la împlinirea frumoasei vârste de 75 de ani, din suflet îl felicităm pe Părintele Arhimandrit Veniamin Micle, pentru frumoasa activitate depusă în slujirea lui Dumnezeu și a aproapelui. Exemplul vieții sale constituie pentru noi un model demn de urmat.

Așteptăm noi apariții editoriale și suntem convinși că în cel mai scurt timp numărul cărților scrise de Părintele Veniamin Micle va spori.

Cu dragoste în Hristos Mântuitorul și multă smerenie să ne trăiți întru Mulți și Fericiți Ani! Părinte Profesor.

Pr. dr. Constantin Cilibia

Pr. dr. Constantin Cilibia, **Biserica și societatea bănățeană în timpul episcopului Iosif Traian Bădescu (1920-1933)**, Editura Diecezană, Caransebeș, 2013, 421pp.

Cartea pr. dr. Constantin Cilibia-*Biserica și societatea bănățeană în timpul episcopului dr. Iosif Traian Bădescu (1920-1933)*, publicată la Editura Diecezană a Episcopiei Caransebeșului, a fost inițial o teză de doctorat susținută la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Așa cum scria P.S. părintele episcop Lucian în Prefața la această carte, ea se înscrie în seria lucrărilor de care și-au propus „o recuperare a trecutului frumos al vieții bisericești din Banatul

Montan”, deosebit de importantă deoarece despre viața și activitatea episcopului dr. Iosif Traian Bădescu s-au scris puține studii până acum.

Pentru elaborarea acestei cărți, părintele Cilibia a fructificat o valoroasă informație descoperită în arhivele mitropolitane de la Sibiu și Timișoara, în arhiva Sf. Sinod, în arhiva Episcopiei Caransebeșului, în fondurile păstrate la muzeele din Banat, în arhivele parohiilor Bănia, Eșelnița, în mai multe arhive personale din Caraș-Severin, Sibiu și în arhiva Protopopiatului ortodox Caransebeș.

Așa cum s-a putut constata din această enumerare, cartea se bazează pe o bogată informare arhivistică inedită, ceea ce îi conferă originalitate și îi permite să aducă în circuitul științific noi surse despre istoria vieții bisericești din eparhia Caransebeșului. Părintele Cilibia a fructificat și presa din acea perioadă mai ales publicațiile editate la Tipografia diecezană din perioada cât a păstorit Iosif Traian Bădescu: „Foaia Diecezană”, „Calendarul Românilor”, „Anuarul Academiei teologice ortodoxe din Caransebeș”.

Lucrarea are o mare varietate tematică, începând cu Biografia intelectuală a ierarhului bănățean, capitol în care aduce o serie de lămuriri despre familia episcopului și tradiția preoțească a acestuia, despre studiile sale care l-au propulsat ca unul dintre cei mai instruiți clerici din eparhie, într-o perioadă când la Caransebeș erau mai mulți doctori ai Universității din Cernăuți, între ei și Bădescu, despre cariera sa bisericească

extrem de bogată, care a evoluat de la primele trepte până la demnitatea arhierească. S-a impus în episcopie prin munca sa statornică în diferitele funcții ce le-a deținut, prin devotamentul și abnegația desăvârșită pentru misiunea încredințată, printr-o laborioasă activitate culturală ca redactor la „Calendarul Românilor”, o publicație de excepție a episcopiei, ca întemeietor al muzeului eparhial și al bibliotecii religioase la protopopiate și parohii, dar și al colecției semnificativ intitulată Biblioteca moral-religioasă, în care au apărut peste 300 de titluri cu conținut religios, prin activitatea pastorală deosebită, exemplificată în carte, pastora-lele, publicistica sau combaterea sectelor.

Episcopul Iosif Traian Bădescu a fost unul din stâlpii învățământului teologic la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș, ca întemeietor al Academiei teologice și al școlii de cântăreți bisericești, ca susținător al școlii confesionale, cât a mai funcționat cu acest statut, ca profesor și director la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș, asigurându-i un înalt nivel al cursurilor.

Iosif Traian Bădescu a ajuns episcop al diecezei Caransebeșului după ce a traversat calvarul a două alegeri de episcop, după care aleșii sinodului au fost respinși de autoritatea politică pentru atitudinea lor națională. A înfruntat vicisitudinile acelei epoci și a rămas statornic în devotamentul său pentru eparhia Caransebeșului pe care a slujit-o cu același devotament în timpul episcopatului lui Miron

Cristea. După ridicarea acestuia la rangul de mitropolit primat în decembrie 1919, Iosif Traian Bădescu a fost ales și confirmat de regele Ferdinand în scaunul arhieresc de la Caransebeș pe care la slujit cu rezultate deosebite între 1920-1933. A beneficiat în tot acest răstimp de colaborarea lui Filaret Musta, căruia părintele Cilibia îi dedică frumoase pagini.

În perioada păstoririi episcopului Bădescu, dieceza Caransebeșului s-a extins după Marea Unire, cartea părintelui Cilibia prezentând cu numeroase detalii activitatea structurilor de bază ale eparhiei, consistoriul, protopopiatele, parohiile, mănăstirile dar și situația morală, religioasă și socială a credincioșilor. A fost un episcop activ, a efectuat două vizitațiuni canonice între 1923-1926, a vizitat parohiile rămase după trasarea graniței cu Iugoslavia în Banatul sârbesc, în 1928-1929, bucurându-se de o primire deosebită printre românii ortodocși de acolo. Cartea prezintă pe larg traseul vizitațiunilor canonice efectuate de episcop în Banatul românesc și cel sârbesc.

Un capitol aparte al cărții îl reprezintă situația economico-financiară a eparhiei, veniturile și cheltuielile, starea sesiilor parohiale, salarizarea preoților, inițiativele arhierelui pentru sporirea veniturilor episcopiei, înființarea fabricii de lumânări. Autorul a urmărit relațiile episcopului cu autoritățile de stat, relațiile cu celelalte culte din teritoriului Banatului Montan, decesul și testamentul lui Iosif Bădescu, protopopiatele și structura acestora în timpul episcopatului

un bogat material iconografic despre familia episcopului Bădescu.

ortodocși de acolo. Cartea prezintă pe larg traseul vizitațiunilor canonice efectuate de episcop în Banatul românesc și cel sârbesc.

Este o lucrare complexă din punct de vedere tematic, cum s-a putut constata, care a necesitat, pe lângă o informare și documentare diferențiată și o metodologie adecvată pentru fiecare secțiune. Realizarea acestei cărți a însemnat un mare volum de muncă, un efort deosebit din partea autorului pentru care merită toată considerația și aprecierea noastră. O recomand cu căldură spre lectură, convins că va fi un prilej de satisfacție intelectuală, de îmbogățire sufletească pentru fiecare cititor. Îl felicit pe autor pentru că și-a văzut realizate strădaniile de publicarea a cărții.

Prof. univ. dr. Nicolae Bocșan

Dumitru Manolache, „**Andrei, Apostolul lupilor**”, Editura Dacica, București, 2008, 495 pp.

Lucrarea de față, elaborată cu multă competență și acrivie de către ziaristul și publicistul creștin Dumitru Manolache – cel care se îngrijește de una din paginile de spiritualitate a cotidianului Patriarhiei Române „Lumina”, constituie un demers mai vechi a domniei sale, deoarece această carte face parte din cea de a doua ediție, revizuită și îmbunătățită și este rodul unei

investigații jurnalistice de peste 15 ani, sprijinită din plin de către Biserica Ortodoxă Română. O investigație concretizată și fructificată într-un volum de aproape 500 de pagini, ce își propune să aducă dovezi substanțiale pentru o afirmație pe care o lansează într-un mod cât se poate de tranșant. Și lucrul acesta îl observăm și din *Cuvântul la a doua ediție* semnat de către *Părintele Arhimandrit Arsenie Papacioc* de la Mănăstirea „Sfânta Maria” din Techirghiol – Constanța, care susține că: „Apostolul Andrei este important pentru că, mai întâi, ne-a creștinat. Este o mare cinste pentru noi. Din peștera lui de la Ion Corvin a plecat creștinismul la noi. Este o cinste pentru neamul nostru românesc, atât de bârfit și de călcat în picioare. Noi am luptat să ne ținem pământul. N-am fost niciodată în avangardă, ci numai în avanpost. Cine-și dă viața pentru marele Adevăr este asemenea îndumnezeirii. Pentru strămoșii noștri a fost suficientă prezența Sfântului Andrei. El nu a venit „să spună”, pentru că nu trăim cu inventări în credință. Deja credința era. Hristos venise. Apostolul Andrei nu a venit să ne spună noutăți, ci ceea ce a spus Mântuitorul: *Eu sunt Cel ce sunt: Calea, Adevărul și Viața!* Nu-i nimic altceva. Eu sunt mulțumit cu cât ne-a lăsat Sfântul Andrei. De ce ne-am mai teme de moarte dacă ne-am pregătit de Înviere? Peștera, Dobrogea și Sfântul Andrei ne așteaptă de două mii de ani...”

În altă ordine de idei, autorul mărturisește în *cuvântul său la ediția a doua* că „Apariția volumului Andrei,

Apostolul lupilor, în anul 2000, s-a bucurat de o atenție deosebită din aparte cititorilor. În intervalul de timp care s-a scurs de la apariția primei ediții, interesul pentru problematica andreiană a cunoscut o semnificativă revigorare. Atenția sporită a cititorilor față de misiunea evanghelizatoare a Sfântului Andrei, apariția unor informații noi legate de începuturile creștinismului românesc, rezultatele inedite obținute în urma unor cercetări pe care le-am efectuat asupra unor tradiții populare, în care am identificat reminiscențe protocreștine din perioada prezenței Sfântului Apostol Andrei în pământurile lupilor, ipotezele unor cercetători referitoare la începuturile creștinismului românesc, puse în circulație în ultima vreme pe diferite canale de comunicare au favorizat acumularea unui volum consistent de materiale documentare pe tema dezvoltată în cartea menționată mai sus...

Dincolo însă de motivele enumerate mai sus, Sfântul Apostol Andrei reprezintă pentru mine o harică bucurie, o permanentă revelație care trebuie mărturisită. Prezența lucrătoare a Sfântului Andrei în viața mea m-a apropiat tot mai mult de descifrarea acelei tainice clipe astrale în care Dumnezeu S-a revelat strămoșilor noștri prin cuvintele Apostolului lupilor (iar cine sunt „lupii” nu mai trebuie să o spunem, pentru cei care cunosc simbolistica vechilor daci), cel dintâi chemat la ucenicia Mielului. Acestui moment unic din istoria de două milenii a creștinismului i-am acordat o atenție cu totul specială în

ediția de față. Autorul mai recunoaște că „Apropiindu-mă de Andrei, am înțeles și alte „lucrări” (despre care nu vorbesc în carte); (și toate acestea, apropo de acuzațiile ce le aduc unii la adresa autorului – de protocronism ori dacomanie); care par, la prima vedere, fără de sens. Am înțeles de pildă, de ce este ignorată figura lui Pavel ca evanghelizator al insulei, în tradiția cipriotă, însă este recunoscut Barnaba ca fondator al Bisericilor de aici, însoțitorul Apostolului Neamurilor, deși acesta nu figurează printre marii misionari. Am mai înțeles de ce nu este pomenită în Noul Testament și în nici o tradiție Alexandria Egiptului, deși este imposibil ca aceasta să fi fost neglijată de primii misionari creștini, mai cu seamă că legăturile dintre Alexandria și Ierusalim erau regulate și intense. Așadar, toate capătă sens doar dacă înțelegem că tradiția devine mărturisitoare numai în măsura în învinge timpul. Prin urmare, de ce Andrei este atât de viu și prezent în tradiția românească? Pentru că misiunea lui a fost așteptată, serioasă, de lungă durată și lucrătoare printre „lupi”. Pasul făcut spre creștinism de către strămoșii noștri a fost unul necesar, prevăzut în iconomia mântuirii. Miracolul aducerii noastre la fața Adevăratului Dumnezeu este deopotrivă taină și luminare, pentru că la români trecutul și viitorul se regăsesc laolaltă în lucrarea prezentului altfel decât la alte popoare. Aceste caracteristici conferă trăsături unice începuturilor noastre creștine. Multe dintre capitolele primei ediții au fost

revăzute și completate cu informații de ultimă oră, au fost introduse noi capitole referitoare la tradiții, la prezența apostolului în evangheliile apocrife și gnostice, la chipul sfântului, astfel încât apreciem că această ediție înglobează sintetic aproape întreaga problematică dezbătută. Prin Apostolul lupilor, suntem și noi, românii, părași la cina nemuririi, alături de sfinți.”

Potrivit afirmațiilor făcute de către scriitorul și publicistul creștin Răzvan Codrescu „Fără a fi teolog, publicistul Dumitru Manolache a cercetat cu dragoste și mială mărturiile sau argumentele scripturistice, patristice, istorice, arheologice, lingvistice, mitologice și folclorice referitoare la Sfântul Apostol Andrei, Cel dintâi chemat, și la misiunea lui evanghelizatoare la Gurile Dunării, unde strămoșii românilor, vechii daci (al căror nume etnic se tâlmăcește „lupii”), au primit creștinismul de timpuriu, în mod pașnic și organic, pregătiți tainic pentru aceasta de henoteismul spiritualist al religiei lui Zamolxis. *Andrei, Apostolul lupilor* este cea mai completă sinteză de până astăzi a tradiției globale privitoare la Sfântul Andrei și la originile apostolice ale creștinismului românesc, oferind reflecției teologice un vast material factologic, în parte inedit, într-o vreme în care conștiința românească are nevoie mai mult decât oricând de *o recuperatio* a propriilor temeuri istorice și religioase”.

Cu alte cuvinte, cartea jurnalistului creștin, apologet și mărturisitor -Dumitru Manolache este și reportaj

și ese (dovadă în acest sens, stă copiosul și bogatul indice bibliografic de la sfârșitul volumului), și roman, după cum se vede în capitolul despre vindicarea leproșului din cetatea Patras – Grecia, ca fiind ultima minune a Sfântului Apostol Andrei, precum și răstignirea sa pe o cruce în formă de x. „Sunt conștient de faptul că este un volum care va da naștere multor discuții. Dar dacă nu ar fi așa, atunci ce fel de carte ar mai fi?” – se întreabă retoric autorul. Căci multe dispute poate provoca, cu siguranță, o informație strecurată în ultimul capitol al cărții, intitulat în mod sugestiv „Urmele Sfântului Andrei”, despre tradiția alegerii și prelucrării lemnului de rezonanță (pentru viorile Stradivarius), adusă în Bucovina de către ucenicii iudei ai Sfântului Andrei... Istorie preluată de domnul Manolache cu reținerile și rezerva de rigoare, citând și trimitând întotdeauna la sursa bibliografică. Dumitru Manolache ne împărtășește și motivul ori mobilul investigației sale, profesioniste și harnice și anume: un pelerinaj făcut în anii “90 la mănăstirea Derwent – Constanța, unde s-a simțit într-o noapte vizitat de chipul Sfântului, cu care apoi, putem spune că s-a întâlnit într-un mod cât se poate de “personal” în anul 1996 când cinstitul său cap – ce se păstrează la Catedrala Mitropolitană din Patras a fost adus într-o procesiune solemnă în România - la Iași și Galați. Menționăm faptul că la 30 Noiembrie, el a fost răstignit la Patras, după o ultimă minune pe care am

menționat-o mai sus. De fapt aici se păstrează doar capul Sfântului, trupul ajungând în Basillica San Pietro din Roma – Italia. Și totuși Sfântul Apostol Andrei – delegat fiind de către Sinodul de la Ierusalim din anul 50 să propovăduiască cuvântului Domnului nostru Iisus Hristos în Scythia (Maior și Minor), deci pe țărmurile românesc și rusesc ale Mării Negre, este venerat astăzi în special în lumea răsăriteană, ortodoxă, drept măritoare.

În *Argument* autorul susține că „Despre Apostolul Andrei scrierile vechi nu prea vorbesc deși, ca și Pavel, a purtat în lume cuvântul Mântuitorului, al Celui despre Care chiar un Ernest Renan spunea: „Iisus a fost cel mai mare geniu religios care a trăit vreodată. Frumusețea Lui este eternă, iar domnia Lui nu va avea sfârșit. Iisus este unic în toate privințele și nimic nu poate fi asemănat cu El. Întreaga istorie este de neconceput fără Hristos”. Acest întâi aflător al lui Mesia a străbătut lumea, ajungând până la noi și creștinându-ne. Prezența lui pe aceste pământuri a fost, nu de puține ori, contestată, spunându-se că lipsesc dovezile istorice. Ca și când memoria neamului, în care Andrei este prezent de două mii de ani, nu ar însemna nimic. Despre acest Apostol vorbesc rândurile care urmează (în această carte). Din moment ce creștinismul propovăduit de el este „credință istorică” (Josh Mc Dowell), investigarea ei trebuie să se bazeze atât pe mărturisirile scrise, cât și pe cele orale. Existența istorică a

Sfântului Apostol Andrei este certă. Cum, de altfel, certă se dovedește și prezența sa în teritoriile noastre, după cum voi arăta în continuare. Mărturiile lui despre Iisus Mântuitorul, deși neconsemnate, ne apar la fel de adevărate ca și cele scrise ale lui Pavel. Parafrazându-l pe istoricul Josh Mc Dowell în cartea sa, intitulată: *Mai mult decât un tâmplar*: „Dacă prezența Apostolului Andrei în părțile de la Istru ar fi o minciună, cu greu ar fi putut ea persista în memoria colectivă a oamenilor de aici timp de două milenii.”

Autorul mai susține la paginile 12 – 13 că „Este cert că, printre marii misionari ai epocii începuturilor Bisericii, se numără și Sfântul Andrei – unul dintre cei doisprezece apostoli ai Domnului, a cărui activitate este anunțată în cărțile Noului Testament, prin texte cu conținut general (Marcu 16, 20), confirmată în scrierile cu caracter istoric din primele patru secole și descrisă amănunțit în izvoarele hagiografice care fac ecoul memoriei vii a bisericilor locale, cărora Sfântul Apostol Andrei le-a pus început prin predica sa, ori le-a aprofundat învățăturile creștine de felul acelora ale Sfântului Apostol Pavel, expuse în școala lui Tiranus din Efes (Fapte 19, 9-10). Rămasă conturată în memoria unor popoare creștinate de Andrei, lucrarea sa este valoroasă și vastă, atât în ceea ce privește importanța sa în sine, cât și extensia ariei geografice și etnice, la fel ca și cea a lui Pavel, cel numit „Apostol al neamurilor”. Deopotrivă cinstit de

români, greci, bulgari, ucrainieni, ruși ori scoțieni, Sfântul Andrei are, pentru noi, o importanță deosebită: credința propovăduită de el în secolul apostolic populațiilor din sudul Dunării, în provinciile romane imperiale Moesia Inferior (în care era inclusă și Scythia Minor – Dobrogea de astăzi), Moesia Superior și Tracia, coincide ca moment cu perioada în care în pânțele istoriei se plămădea poporul român. Percept ca „naș” al poporului nostru, este de la sine înțeles motivul pentru care trebuie să-i acordăm acestui sfânt atenția noastră sporită, să aprofundăm rolul misionar pe care l-a jucat în această parte de lume. Pentru că, așa cum se adresa Sfântul Apostol Pavel creștinilor din Asia Proconsulară, poate și Andrei a spus creștinilor din Scythia Minor: „Nu mai sunteți străini și locuitori vremelnici, ci sunteți împreună cetățeni cu sfinții și casnici ai lui Dumnezeu, zidiți pe temelii apostolilor” (Efeseni 2, 19-20).

Dacă ar fi, în cele ce urmează, să înșirăm câteva dintre titlurile mai sugestive ori mai semnificative ale volumului de față, ne-am ori la: *Solemna așteptare; Andrei, pescarul din Betsaida; Însoțitor al Mântuitorului; Apostolul cu cel mai lung stagiul de ucenicie; Ziua în care a fost numit Apostol; Andrei în cărțile Noului Testament; Andrei primește harurile preoției apostolice; Școala creștină de misionari de la Ierusalim; Itinerariul misionar al Sfântului Andrei; Căutând buletinul de identitate al Sfântului Andrei; Sfântul*

Apostol Andrei în memoria Pustnicilor – Păstrători de la Râmeți; Creștinarea rușilor de către Apostolul Andrei, între adevăr și mistificare; Legenda Sfântului Andrei în lumea catolică; Dimensiunile lumii de la Istru; Călătoriile „Arhierelui cel bătrân”; Peștera Sfântului Andrei; Al doilea botez, de la Copuzu, o reminiscență a botezului lui Andrei; Misionar printre lupi; Apa neîncepută, adusă cu gura pentru colacul lui Andrei; Tirighina – Barboși, al treilea „cartier general” al Apostolului Andrei; Alături de Andrei, misionar în țara lupilor; Icoanele creștine de pe Columna lui Traian; „Izvorul Sfântului Andrei” de la Derwent; Tradiția despre călătorii și minuni; Răstignirea Sfântului Andrei; Odiseea moaștelor, pe scurt; Acatistul Sfântului Apostol Andrei, cel dintâi chemat (30 noiembrie); Simbolistica andreiană; Andrei, chip de om și chip de sfânt; Apostolul Andrei în Evangheliile apocrife și gnostice; Urmarea lui Andrei.

În încheierea acestei scurte prezențări, în cadrul căreia ar mai fi multe de zis însă vrem să lăsăm plăcerea descoperirii cărții în amploarea și profunzimea ei cititorilor interesați ori avizați, trebuie să susținem, odată cu autorul la paginile 480 - 482, că asistăm în interiorul acestei lucrări, la o prezență multiplicată a Sfântului Apostol Andrei în teritoriile dacilor, fie prin misiuni întreprinse direct, fie prin evanghelizări făcute de ucenicii săi. Amalgamarea informațiilor, transfigurarea, suprapunerea peste altele, sau calchiera lor exprimă, după

părerea noastră, chiar dacă poate părea paradoxal, o indiscutabilă prezență a Sfântului pe meleagurile noastre. De aceea, Dumitru Manolache le-a acordat atenție, le-a prezentat, fiindcă fiecare dintre ele are valoarea ei. Fiecare reprezintă un crâmpel din marea operă de evanghelizare a Apostolului Andrei în teritoriile lupilor, așa cum a fost ea reținută și transmisă din generație în generație, vie și lucrătoare până în zilele noastre. Ne-am botezat și „îmbrăcat”, așadar, în Iisus Hristos și am străbătut secole, purtând permanent în inimă sămânța încolțită, așezată cu atâta dragoste și trudă de Sfântul Andrei – Apostolul nostru. Cei care i-au purtat mesajul în acele prime veacuri de după trecerea lui s-au dovedit la fel de convingători ca însuși Sfântul Andrei. „Lupii” și-au lăsat „gurile legate”, pentru a-și deschide inimile și a primi veșnicia. Prin botez, prin Liturghie și rugăciune s-au înălțat până la Dumnezeu, devenind cetățeni ai Raiului, ai Cerului.

Cei de atunci și noi, cei de acum, suntem urmarea Sfântului Apostol Andrei, moștenitorii de drept ai „tineretii fără bătrânețe și vieții fără de moarte”. *Spune, spune, Moș Andrei,/ Cel cu crucea cea de tei,/ Cine, cine-i Moș Crăciun,/ Moș Crăciun cel mai bătrân.../ Moș Crăciun e tatăl vostru,/ E și Dumnezeu nostru,/ El le făcu și pe pom, și capră, și pe om...* (colindă cu Capra – simbol al Carpaților și animal domestic sacru la daci). Prin Apostolul Andrei, Iisus Hristos Mântuitorul ne-a vorbit nouă. Cerul s-a deschis, lumea de dincolo a intrat

definitiv în lumea de aici, făcându-ne concetățeni cu îngerii. Biserica Mântuitorului nostru Iisus Hristos, zidită în noi de către Sfântul Apostol Andrei, se întemeiază din punct de vedere istoric, conținând germeii viitorului. De aceea, noi am fost și suntem „nemuritori”. Fiul lui Iona din Betsaida Galileei, fratele lui Petru, nu a venit la noi să ne afurisească, ci ca să ne transfigureze, adică să ne spiritualizeze, să ne înduhovnicească. Nu a venit să arunce blesteme asupra acestui pământ și asupra puterilor sale tainice, ci să-i arate Cerul. Să ne cuprindă pe noi, lupi rățăciți, în marea lui inimă, alături de ceilalți frați pe care îi „vânase”, să ne ridice capetele și să ne deschidă sufletele, făcându-ne să recunoaștem că toți avem Unul și Același Tată...

Mesajul acesta, din păcate (mărturisește scriitorul și gazetarul Dumitru Manolache ca un avertisment), părem a-l fi uitat demult. Apostolul nu mai este trupește printre noi de două mii de ani, iar pământul este în stare să ne izgonească, să ne arunce. Dar acolo, în peștera sa din localitatea Ion Corvin (unde în momentul de față este o măreață și strălucitoare mănăstire), și astăzi, de ești atent, poți auzi și asculta glasul său, dezlipindu-se de pereții calcaroși, miruiți cu lacrimi de ulei, și spunându-ne: „Ridicați-vă, căci cetatea voastră este în ceruri, dar ca să credeți în ea, să ajungeți acolo, trebuie să faceți dovada ei încă aici, pe pământ, prin faptele și iubirea voastră!” Este ceea ce a încercat și condeierul Dumitru Manolache prin această

însemnată scriere, gândindu-se cu priceperea și inima sa la Sfântul Apostol Andrei – Începutul alfabetului credinței noastre, curățitoare, primenitoare, sfințitoare și desăvârșitoare către Împărăția cea veșnică a Sfintei Treimi. Dumnezeu să ne ajute în slujirea la care am fost chemați și așezați fiecare dintre noi, iar Sfântul Apostol Andrei să ne învrednicească prin rugăciunile sale la scaunul ceresc, pentru a-i purta peste timp moștenirea!...

Dr. Stelian Gomboș

David Brakke, Andrew Crislip (eds.), **Selected Discourses of Shenoute the Great: Community, Theology, and Social Conflict in Late Antique Egypt**, Cambridge University Press, 2015, 326 pp.,

David Brakke¹ și Andrew Crislip² sunt doi reputați cercetători americani,

¹ David Brakke predă istoria creștinismului timpuriu la Universitatea din Ohio. El este autorul unor cărți care s-au impus ca repere esențiale în exegeza de specialitate, dintre care amintim: *Athanasius and the Politics of Asceticism*, Oxford University Press, 1995, *Demons and the Making of the Monk: Spiritual Combat in Early Christianity*, Harvard University Press, 2006 și *The Gnostics: Myth, Ritual, and Diversity in Early Christianity*, Harvard University Press, 2012.

² Andrew Crislip predă istoria creștinismului la Universitatea Virginia Commonwealth, un accent deosebit fiind pus pe relația dintre monahismul egiptean și medicină în Antichitatea târzie. El a scris două cărți fundamentale pentru spiritualitatea ascetică timpurie, și anume *Thorns in the Flesh: Illness and Sanctity in Late Ancient Christianity*, University of Pennsylvania

care s-au remarcat în mod deosebit pentru lucrările lor consacrate monahismului timpuriu. De asemenea, lucrarea de față se impune ca o lucrare de referință în exegeza consacrată spiritualității ascetice a unui monah egiptean din secolele IV-V, și anume Shenoute din Atripe ((cca 350-466).

Volumul începe cu o introducere (pp. 1-25), care furnizează de altfel și contextul fundamental prin intermediul căruia pot fi citite *Cuvântările sau Predicie* lui Shenoute. În introducerea lor, extrem de riguroasă și documentată, D. Brakke și A. Crislip descriu în linii mari contextul teologic și istoric al vieții lui Shenoute.

Cartea este formată din patru secțiuni majore, fiecare secțiune fiind precedată de o introducere extrem de utilă pentru înțelegerea predicilor lui Shenoute din Atripe.

Prim secțiune ("Heretics and Other Enemies of the Church") se concentrează pe trei *Cuvântări* ale lui Shenoute (8, 1, 3), predici care conțin teme de apologetică creștină. În aceste cuvântări ("And it happened one day", "As I sat on a mountain", "și "I am amazed") monahul egiptean apare ca un apărător fervent al ortodoxiei împotriva ereticilor și păgânilor.

Pe scurt, această secțiune se referă la activitatea anti-păgână a lui Shenoute. După cum știm, teologia lui Shenoute este definită de hristologia alexandrină, opera monahului egiptean arătând, așa cum afirmă editorii, "o familiarizare evidentă cu lucrările lui Chiril al Alexandriei"

Press, 2012 și *From Monastery to Hospital: The Transformation of Health Care in Late Antiquity*, University of Michigan Press, 2005.

(pag. 29). Shenoute din Atripe nu numai că era la curent cu opera Sf. Chiril, ci el era un susținător activ al hristologiei acestuia, motiv pentru care l-a și însoțit pe Sf. Chiril al Alexandriei la Sinodul al III-lea de la Efes (431).

Partea centrală a cărții este reprezentată de secțiunea a II-a („Shenoute as Pastor and Preacher“), în cadrul căreia editorii au tradus treisprezece *Cuvântări*. Teza centrală pe care o întâlnim în cadrul acestor predici pastorale se referă la practica de îndrumare spirituală. Din *Cuvântările* sale reiese foarte clar că Shenoute a fost un ghid spiritual înzestrat cu o forță extraordinară, un ascet care a vorbit cu o „voce distinctă“ în Egiptul de la sfârșitul secolului IV și începutul secolului V. În calitatea sa de păstor și predicator, Shenoute a răspuns la întrebări legate despre viața spirituală în genere. Shenoute a jucat un rol important în monahismul egiptean din această perioadă, astfel încât, așa cum afirmă editorii, „*Cuvântările* lui Shenoute oferă o perspectivă unică în Egiptul de Sus“ (pag. 85). Starețul al unui mare complex de mănăstiri, el a fost părintele spiritual atât al comunității sale ascetice, cât și al creștinilor din satele situate în apropierea Mănăstirii Albe: „prezența și predica lui Shenoute au fost o atracție deosebită pentru creștinii din satele locale, dar și pentru cei care locuiau în zonele mai îndepărtate. Cu siguranță, foarte mulți dintre acești creștini au fost atrași de forța duhovnicească a lui Shenoute. De altfel, în multe din cuvântările sale, Shenoute ne apare în

iposatza sa de predicator și pastor“ (pag. 83).

Shenoute nu a fost recunoscut doar în ipostaza sa de părinte spiritual al Mănăstirii Albe, ci și ca un sfânt care a luptat în mod vehement împotriva duhurilor rele.

Astfel, secțiunea III (”The Christian’s Struggle with Satan”) se referă la tema luptei ascetului împotriva demonilor. Potrivit lui D. Brakke și A. Crislip, ”creștinii din vechime au înțeles viața lor ascetică ca o luptă nu numai împotriva voinței și înclinației lor rele, ci și împotriva lui Satan și a demonilor“ (pag. 157). Pe scurt, viața ascetică este înțeleasă ca un război duhovnicesc, ca o luptă acerbă și neîn-cetată împotriva demonilor. În acest context, rolul discernământului spiritual devine crucial, fiindcă această capacitate de a identifica obstacolele presărate de duhurile rele „a fost un dar foarte apreciat în cultura creștină și, mai ales, în cea monahală“ (pag. 159).

Secțiunea finală (”The Conflict with Gesios”) este consacrată conflictului dintre Shenoute și un proprietar foarte bogat, pe care istoria l-a consemnat sub numele de Gesios. Acest conflict cu Gesios l-a condus pe Shenoute în „punctul central al campaniei sale împotriva păgânismului“ (pag. 194). O mare parte din această secțiune este dedicată criticii pe care Shenoute a făcut-o împotriva acelor păgâni bogați, această critică făcând parte din ampla sa activitate anti-păgână. În această privință, așa cum au remarcat editorii, Shenoute din Atripe a fost cel mai cunoscut ascet

din Antichitatea târzie pentru «opозиția sa zgomotoasă și uneori violentă cu privire la <păgânii> locali“ (pag. 27). Scrisorile pe care le putem citi în această ultimă secțiune exemplifică în mod deplin această atitudine recurentă a lui Shenoute față de păgânii din acea perioadă.

Cartea editată de D. Brakke și A. Crislip la prestigioasa editură Cambridge University Press, reprezintă o traducere modernă și acurată a *Cuvântărilor* lui Shenoute, astfel încât putem spune că ea se constituie în mod indiscutabil ca o contribuție extrem de importantă la spiritualitatea ascetică a lui Shenoute din Atripe. De asemenea, notele de subsol, bibliografia extrem de utilă, indicele de nume, precum și hărțile și figurile din această ediție fac din ea un instrument de lucru extrem de binevenit pentru oricine e interesat de activitatea pastorală a lui Shenoute din Atripe.

Fără îndoială, cercetarea foarte meticuloasă și competentă întreprinsă de cei doi profesori americani în lucrarea de față oferă un punct de plecare pentru noi investigații cu privire la rolul și influența pe care Shenoute le-a exercitat în istoria ascetismului egiptean.

De aceea, *Selected Discourses of Shenoute the Great* va deveni un reper important pentru cercetătorii interesați de spiritualitatea ascetică timpurie și, în special, de monahismul lui Shenoute.

Veronica della Dora, **Landscape, Nature, and the Sacred in Byzantium**, Cambridge University Press, 2016, 294 pp.

Cartea pe care o recenzăm în rândurile de față este un studiu extrem de valoros despre percepția bizantină asupra locurilor sfinte. Scrisă de o eminentă cercetătoare, și anume Veronica della Dora¹, *Landscape, Nature, and the Sacred in Byzantium*, editată de Cambridge University Press, este o contribuție fascinantă în domeniul topografiei sacre.

Volumul începe cu o introducere extinsă în cadrul căreia Veronica della Dora descrie spațiul sacru în tradiția iudeo-creștină. Locurile sfinte (grădinile, deșerturile, munții, peșterile, râurile și mările) sunt încărcate, în lumea bizantină și nu numai, de o putere spirituală care atrage și copleșește în același timp. În acest context, arta de a vedea sau de a privi un loc sau un spațiu devine foarte importantă, fapt pentru care Veronica della Dora afirmă că lucrarea ei are în prim plan “un mod de a vedea bizantin”.

Landscape, Nature, and the Sacred in Byzantium este structurată în patru secțiuni și un epilog.

În prima secțiune (“*Topos and Cosmos*”), Veronica della Dora

¹ Veronica della Dora predă geografie umană la Royal Holloway (Universitatea din Londra). Cercetarea sa este axată pe geografia istorică și culturală din spațiul bizantin, cu un interes deosebit pentru spațiul sacru. Ea este autoarea unor cărți de referință, precum *Imagining Mount Athos: Visions of a Holy Place from Homer to World War II*, University of Virginia Press, 2011 și *Mountain: Nature and Culture*, Reaktion Books, 2016.

introduce principalele concepte majore ale studiului: topografiile și cosmografiile sacre. Mai exact spus, autoarea își începe lucrarea cu o dezbatere cu privire la experiențele topografice (pelerinajul, topografiile iconice, etc). O teză centrală a acestui capitol, susține că “natura a constituit un vast rezervor plin de simboluri familiare prin care Creatorul S-a descoperit pe Sine...” (p. 59). E un alt fel de a spune că “Creatorul a continuat să vorbească oamenilor prin lucrările Sale - prin anumite topografii simbolice” (p. 60). Veronica della Dora continuă cu o dezbatere asupra cosmografiilor sacre. Ea subliniază faptul că locul sfânt nu este pur și simplu un loc, ci un *topos* (“loc evocator”), adică o teofanie. După cum știm, pentru Sfinții Părinți, natura este străbătută de energiile divine necreate, astfel încât “întreaga lume manifestă prezența lui Dumnezeu” (p. 90).

Partea a II-a (“*Land*”) se referă la tema locurilor cu o anumită rezonanță morală în mentalul creștin, și anume la grădini și pustie. În acest context accentuăm faptul că fiecare grădină este un loc pentru cultivarea și creșterea spirituală. După cum a remarcat Veronica della Dora, “grădinile stimulează simțurile și calea mează sufletul” (p. 95). Cu alte cuvinte, grădinăritul și viața spirituală sunt activități sinonime. Exemple elocvente în această privință găsim în literatura monastică timpurie. După cum știm, în secolele IV-V asceții au trăit într-o relație de simbioză cu sălele bătică, în speță cu deșertul. Mișcarea deșertului, mai mult decât orice altă

mișcare din istoria creștinismului, a fost asociată cu zonele nelocuite, pe scurt cu sălbăticia, Pentru avva Antonie și ceilalți bătrâni din Egiptul secolului IV adevărata lor casă a fost deșertul. Altfel spus, pentru acești remarcabili asceți egipteni, pustia a fost un loc în care ei au putut trăi în mod optim o viață cu Dumnezeu. Prin urmare, “deșertul este o metaforă pentru spiritualitatea creștină” (p. 142).

Următoarea parte (“Rock”) examinează munții și peșterile în calitatea lor de *topoi*. În sensul său inițial, *topos* nu este pur și simplu un loc sau o locație geografică, ci un “loc evocator”, un loc a cărui semnificație trimite dincolo de planul terestru al vieții. În acest caz, un munte (simplu loc geografic) poate deveni un munte sfânt (*topos*). Muntele reprezintă prin excelență simbolul pentru ascensiunea spirituală, pentru că el chiar și ca locație fizică este un loc mai apropiat de cer. Această credință este împărtășită de întreaga tradiție iudeo-creștină. Și, într-adevăr, muntele se impune ca o trăsătură geografică aparte în cadrul Sfintei Scripturi (de exemplu, întâlnirea lui Moise cu Dumnezeu pe Muntele Sinai, sau evenimentul transfigurării de pe Muntele Tabor). Muntele a continuat să marcheze topografiile sacre în lumea bizantină (dar și după căderea Imperiului Bizantin). Astfel, “Sinai-ul și Athos-ul au devenit, împreună cu Pământul Sfânt, locurile geografice sfinte (*loci sacri*) ale creștinismului ortodox: nu numai ca *topoi* retorice (scări spre cer), dar și ca adevărate insule duhovnicești pentru credincioșii din această perioadă și nu

numai” (p. 175). Pe lângă metafora muntelui, Veronica della Dora analizează în mod perspicace și metafora pesterii. Astfel, aflăm că în lumea bizantină, peșterile au fost mult timp locuri privilegiate pentru viața spirituală: “peștera era un loc pentru transa formare și pentru învierea spirituală” (p. 195).

Partea finală (“Water”) se referă la tema elementelor dinamice ale peisajului: râurile și mările. În cadrul acestei secțiuni, autoarea relevă importanța acestor imagini în iconografia bizantină. Veronica della Dora evidențiază importanța acestui simbol (râul/marea) în Sf. Scriptură, în ascetismul creștin, precum și în spiritualitatea bizantină: “Scriptura este străbătută de topografiile fluviațiilor complexe, prin intermediul cărora Părinții Bisericii au cartografiat anumite căi spirituale” (pp. 229-230).

În epilogul ei, distinsa cercetătoare reflectă asupra acestor *topoi* ai lumii, *topoi* văzuți prin ochii duhovnicești ai privitorului. Din această perspectivă, Veronica della Dora afirmă că geografia nu e decât o “formă vizibilă a teologiei”, ceea ce înseamnă că “*topos*-urile biblice care au populat peisajele bizantine, au transformat aceste peisaje atât din punct de vedere fizic, cât și metaforic” (p. 257). Concluzia la care se oprește Veronica della Dora afirmă că “în Sf. Scriptură, precum și în hagiografiile Sf. Părinți, aceste *topos*-uri nu erau simple locuri geografice, ci realități simbolice, adică ele erau locuri încărcate de experiență sfântă” (p. 256).

Această carte admirabilă și profundă prin stilul și conținutul ei, este indispensabilă pentru oricine e interesat de topografia sfântă în lumea bizantină. Practic, prin cartea de față, Veronica della Dora ne oferă o nouă perspectivă, plină de substanță, cu privire la semnificația locului sfânt în mentalitatea bizantină. Cercetarea scrupuloasă, ilustrațiile atent selectate, vasta bibliografie, precum și indicele tematic, fac din această excepțională carte un instrument de lucru extrem de necesar pentru toți cei interesați de spiritualitatea bizantină. Scrisă de o cercetătoare genială, *Landscape, Nature, and the Sacred in Byzantium* se impune, fără îndoială, în exegeza de specialitate ca o lucrare extrem de inovatoare și provocatoare.

Veronica della Dora e o voce de care va trebui să ținem seama de acum încolo.

Lect. dr. Daniel Lemeni